

MULOQOTDA SUKUT

Sobirova Nargiza Numonjonovna
Farg'ona davlat universiteti doktoranti
e-mail: nanoshsober@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada sukut va uning muloqatdagi o'rnini yoritib berib, sukutning yetkazib berishi mumkin bo'lgan ma'nolari keltirilgan va sukutning yozma nutqdagi ko'rinishi badiiy asarlardan misollar orqali keltirilgan. Sukut, muloqotning ajralmas bir qismi bo'lib, nutq va dialogning ajralmas elementidir. Sukut tilshunoslikning noverbal vositalarni o'rganuvchi paralingvistika, ekstarlingvistika kabi sohalarining tadqiqot obyektidir.*

Kalit so'zlar: *sukut, muloqot, nutq, dialog, funksiya*

Sukut saqlash muloqotda o'ziga xos lisoniy belgi vazifasini o'taydi va turli nutqiy harakatlarni ifodalash vositasi bo'la oladi. Muloqotda sukut saqlash bilan bir qatorda, maqsadli harakat namunasi hamdir.

Ma'lum bir nutqiy harakat ijrosining boshlang'ich nuqtasi bo'lgan so'zlashish navbatini olish o'z tartib qoidasiga ega. Bu navbat suhbatdoshlarning o'zaro roziligi va suhbat tashabbuskorining tuzgan rejasi ham ushbu rejani muayyanlashtirish maqsadida tanlagan yo'li, amallari bilan bogliq. Suhbatdoshlar, odatda, birbirlariga ma'lum ko'rinishda so'z navbati tugaganligi, ikkinchisi o'z nutqiy harakatini boshlashi lozimligi haqida ishora qiladilar. Navbatning buzilish holatlari ham uchrab turadi (tadqiqotchilar hisobicha bu holatlar miqdori 5% ni tashkil qiladi). Suhbat jarayonida navbatning buzilishi asab buzilishi, shoshilish yoki suhbatni «to'g'ri yo'lga solib qo'yish» istagidan darak beradi. Qisqasi, nutqiy harakat navbati oldidan sukut saqlash ham o'ziga xos mazmuni ifodalashi aniq.⁴³

Sukut – insonning tug'ilishidan to so'nggi nafasigacha hamroh bo'luvchi universal hodisadir. Sukut gapirish kabi tabiiydir, chunki jamiyatning bir bo'lagi bo'lib shakillanar ekanmiz, to'xtamay gapirib yoki to'xtamay sukut saqlay olmaymiz. Bu hodisa barcha xalq va yoshi, jinsi, ijtimoiy kelib chiqishiga bog'liq bo'lmagan holatda universalligi bilan falsafa, teologiya, psixologiya, semiotika, etnografiya, madaniyatshunoslik, tilshunoslik kabi bir qator fanlarning ob'yekti bo'lib kelmoqda. Bundan kelib chiqib, bugungi kunda sukunat fanlararo o'rganiluvchi xususiyatga ega deya olamiz. Ayrim faktlarga qaraganda ilk bor ushbu masalaga etnograflar qiziqish bildirgan.

Tilshunoslarning ushbu hodisaga qiziqishi, birinchi navbatda, tilshunoslikning o'rganilayotgan materialni sezilarli darajada kengaytirishga, og'zaki va og'zaki bo'lmagan

⁴³ Ш.Сафаров "Прагмалингвистика" Тошкент 2008 159-160 бетлар

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

tarkibiy qismlardan tashkil topgan sof lingvistik aloqadan tashqariga chiqishga harakat qilish kabi umumiy tendensiyasi bilan izohlanadi.

Kommunikativ aktda sukunat hodisasiga murojaat qilish juda ham dolzarbdir. Uning tabiati va funksiyalari hali yetarlicha o'rganilmagan hisoblanadi. Uning fuksiyalari juda ham ko'p bo'lib, u rozilik va norozilik, savol berish, shunchaki qaysarlik yoki ishonch, nafrat, lazzat, ikkilanish, dovdirash kabi ma'nolarni anglatishi mumkin.

Asarlardagi bo'shliq (probel) o'ziga xos "grafik sukunat" bo'lib, u o'quvchini cheksizlik yoki noma'lumlikka ishora qiladi.

Ilmiy fanlararo muammo sifatida sukunat katta kelajakka ega. M.Epshteynning ushbu mavzu bo'yicha internetda "Kitoblar kitobi"ning ochilishiga bag'ishlangan "Totalitar davrdan virtualgacha" maqolasida bildirgan fikrlarini keltirishni maqul deb topdik. Epshteyn shunday yozadi: "Tilshunoslik fani - XX asrning ikkinchi yarmidagi gumanitar fanlar malikasi deylik. Lekin nima sababdan jimlikni buzuvchi so'z va tovushlar to'g'risida fan paydo bo'ladi va rivojlanadiyu, uning predmetlari paydo bo'ladigan sukunat to'g'risida emas? Sukunat tilga o'z faoliyati chegaralarini va u o'zini belgilaydigan va bo'laklaydigan semantik shaklni beradi. Shunday qilib, yangi, muqobil fan paydo bo'ladi - silentika yoki sukunat tilshunosligi (muqobil ism - saylentologiya; o'zbek tilida - "sukut" deb atash mumkin), pauzalar, sukut va sukunat shakllari, "sukutlar" haqidagi fan", nutqni tashkil etuvchi va uning semantik o'tkazmalari, metaforik siljishlar va majoziy ma'nolarning chuqurligini aniqlaydigan sukunat birliklarini o'rganuvchi fan."

Sukunat, og'zaki bo'lmagan hodisa sifatida, xatti-harakatni tushuntiradi, nutqni hissiy ma'no bilan to'ldiradi. Sukunat - kuchli aloqa komponenti bo'lib, psixologik ahamiyatga ega, semantik yuklangan va insoniy muloqot uchun muhim ahamiyatga ega. Sukunat – og'zaki xatti-harakatlardagi tanaffus, prosodik pauza komponentlarini almashtirishdir.⁴⁴

Sukunat aktini tashkil etuvchi harakat turlari uning tuzilishini belgilaydi. S.V.Krestinskiyning fikriga ko'ra, sukunat harakatining tuzilishi 5 darajani o'z ichiga oladi:

- 1) presuppozitsiya (taxmin) mazmuni;
- 2) propozitsional (taklif) mazmuni;
- 3) implikativ (noaniq) mazmun;
- 4) intrasilensial (ichki sukut) mazmun;
- 5) postsilensial (sukutdan so'ng) mazmun.⁴⁵

N.K.Kaneva kommunikativ harakatning muvaffaqiyati shartlarini hisobga olib, har bir aniq kommunikativ akt tinglovchi tomonidan muloqot paytida ifodalangan taklif mazmunini

⁴⁴ Светлова А.И. Полифункциональность та полі аспектність комунікативного мовчання в англо мовному художньому дискурсі. – Вісник Сумського державного університету.-Серія "Філологічні трактати" –2010. – Том2, №3.С.104-112.

⁴⁵ Крестинский, С.В. Коммуникативная нагрузка молчания в диалоге / С.В. Крестинский. – М.: УРСС, 2002. – 329 с.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

qabul qilishga qaratilgan deb hisoblaydi. Agar bu sodir bo'lmasa, nutq harakati muvaffaqiyatli bo'lmaydi, chunki bu tinglovchi uchun ahamiyatli emas (Kaneva, 2011).⁴⁶

S.V.Krestinskiy tomonidan sukunat funksiyalarining tasnifi eng istiqbolli hisoblanadi, chunki bu hodisaning funksional imkoniyatlarini eng to'liq va tabaqalashtirilgan aniqlash imkonini beradi. Muloqotda sukunatning mazmunli talqiniga asoslanib, u sakkiz funksiyani ajratib ko'rsatadi: kontakt, diskontakt, emotiv (hissiy), informativ, strategik, ritorik, baholash va rag'batlantirish (Krestinskiy, 2010: 75). Keling, ushbu funksiyalarni batafsil ko'rib chiqaylik:

1. Kontakt funksiyasi. U kommunikantlarni to'liq o'zaro identifikatsiya qilish sharti bilan o'zini namoyon qiladi; bunday sukunat odamlarning yaqinligi, ularning o'zaro tushunish belgisidir. Bunday holda, sukunat aloqa va t'sir funksiyasini bajaradi va kelishuv yoki kelishmovchilikni, kamtarlikni, haqiqatni aytishni istamaslikni va hokazolarni ifodalashi mumkin.

2. Diskontakt funksiyasi. Bu so'zlovchi va qabul qiluvchi o'rtasida umumiy manfaatlar bo'lmaganda, odamlar bir-birlari bilan gaplashadigan hech narsa bo'lmaganda paydo bo'ladi. Muloqotchilardan birining sukunati suhbatni davom ettirishni istamasligidan dalolat beradi.

3. Emotiv funksiya. Bunda so'zlovchi hissiy holat tufayli gapirishga qodir emasligi yoki istamasligi sababli sukut saqlaydi: qo'rquv, hayrat, hayrat, quvonch.

4. Informativ funksiya. Sukunat kelishuv va kelishmovchilikni, ma'qullash va rad etishni, biron bir harakatni amalga oshirishni xohlash yoki xohlamaslikni ko'rsatishi mumkin.

5. Strategik funksiya. Sukunatning bu turi ma'lum bir maqsad ko'zlanganda gapirishni istamaslikni ifodalaydi: o'z qobiliyatsizligini ko'rsatmaslik uchun, biror narsani tan olishni istamaslik, kimgadir xiyonat qilmaslik va hokazo.

6. Ritorik funksiya. Sukunat tinglovchining diqqatini jalb qilishga, uni qiziqtirishga, keyingi gapga alohida ahamiyat berishga yordam beradi.

7. Baholash funksiyasi. Sukunat suhbatdoshning harakatlariga, so'zlariga, unga bo'lgan munosabatiga baho berish, masalan, nafrat, norozilik va hokazolarni ifodalashi mumkin.

8. Rag'batlantirish funksiyasi. U har qanday harakatni jimgina bajarishda namoyon bo'ladi: kechirim so'rash, yarashish, xayrlashish va hokazo. Bunday sukunat ko'pincha paralingvistik aloqa vositalari - imo-ishoralar va yuz ifodalari bilan birga keladi (Krestinsky, 2010: 96-97).

Sukunat suhbatda ko'p funksiyalarni bajarishi mumkin. Muloqotda sukunat haqida ba'zi fikrlarni yodda tutish kerak:

1. Suhbatdagi sukunat boshqa odamga bosim o'tkazishi mumkin.

⁴⁶ Кънева, Н.К. Условия успешности коммуникативного акта / Н.К. Кънева // Язык и дискурс. – Тверь: ТГУ, 2011. – С. 3-4.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

AQShda “vaqtni to‘ldirish” uchun suhbatda uzoq vaqt sukut saqlashga yo‘l qo‘ymaslik odatiy holdir. Ba‘zi suhbatdoshlar, masalan, reaksiyalarni ko‘rish uchun ushbu usuldan foydalanadilar. Ko‘pincha odam aytmoqchi bo‘lmagan ma‘lumotni aytib qo‘yishi kuzatiladi.

2. Sukunat dushmanlikni ko‘rsatishi mumkin.

Sukunat paytidagi “qarshilik” va xafagarchilik ba‘zi odamlarning g‘azab bilan kurashish usullaridir. Bunday sukunat salbiy his-tuyg‘ular bilan birga bo‘lishi va boshqa odamning g‘azabini keltirib chiqarishi mumkin.

3. Sukunat kelishmovchilikni ko‘rsatishi mumkin.

Yuqoridagi ma‘lumotlarga tayangan holda tanlangan asarlarda sukunat aks ettirilgan misollardan keltirishga xarakat qildik:

Tashvish:

Mehmonlar esa sukutni buzishga haqlari yo‘qligini anglaganlari uchungina emas, **mavhumlik chodiriga o‘ralgan qismatlarining takdiridan tashvishlanganlari sababli ham jim edilar.** Bo‘ron go‘yo xonada odamlar borligini unutganday edi. (*Tohir Malik “Talvasa” 62-bet*)

Rozilik:

“Ertalab borib ukalaringni olib kelasan, qizim” — dedi u.

Dilfuza rizolik alomati sifatida sukut bilan javob qaytardi. (*Tohir Malik “Talvasa” 289-bet*)

Kelishmovchilik:

Bo‘ron bu gaplari bilan o‘zini laqma odam qiyofasiga solayotgan bo‘lsa-da, ziyrak nigohi mehmonlarning har bir harakatini, hatto kiprik qoqishini ham nazardan chetda qoldirmas edi. Uning bunday sergapligiga tushunolmayotgan **Akula o‘rnida besaranjom ravishda qimirlab qo‘yar, muddaoga o‘tishdan o‘zini bazo‘r to‘xtatib turardi.** (*Tohir Malik “Talvasa” 50-bet*)

Qo‘rquv:

Bu gapdan keyin Jasur sapchib turib ketdi. Nazarida qizini zo‘rlash boshlanganday titroq tutdi, **gapirmoqchi edi, duduqlanib, so‘zni aytolmadi.** (*Tohir Malik “Talvasa” 64-bet*)

G‘azab:

Mrs. Inglethorp came down last. **She still looked agitated, and during the meal there was a somewhat constrained silence. Inglethorp was unusually quiet.** (Agatha Christie *The Mysterious Affair at Styles* page 22)

Missis Ingeltorp oxirgi bo‘lib tushdi. U hamon g‘azablangan ko‘rinardi va ovqat davomida biroz jimjitlik hukm surardi. Ingeltorp juda jim yedi.

Hayrat:

I looked at Poirot in silent amazement. The colossal cheek of the little man! (Agatha Christie *The Mysterious Affair at Styles* page 199)

Men Puaroga jim hayrat bilan qaradim. Kichkina odamning ulkan yonoqlari!

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

Shunday qilib, bir tomondan, sukunat, shubhasiz, o'z mohiyatiga ko'ra noverbal, lekin kommunikativ harakat doirasida masalan, imo-ishora yoki mimikadan ko'ra ko'proq yekspressiv kuchga yega. Boshqa tomondan, sukunat shu qadar murakkab tuyg'ularni ifodalaydiki, uni so'z bilan ifodalash qiyin bo'ladi. Umuman olganda, sukunat shunchalik murakkab va noaniqki, biz uni kommunikativ xatti-harakatlarning alohida tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqish to'g'ri deb hisoblaymiz.

Sukunat harakatlarini tushunish va talqin qilishda kontekstning ahamiyatini ta'kidlash juda muhimdir. Kontekstga murojaat qilish nutq harakatlarining ma'nosini tahlil qilishning yeng muhim sharti hisoblanadi. Kontekstning rolini bo'rttirib bo'lmaydi, chunki u turli jihatlarni o'z ichiga oladi: og'zaki, tarixiy, fatik, madaniy va boshqalar. "Tildan foydalanish konteksti - aytilgan iboralarda berilmagan narsadir" (Pavilenis, 2015: 5-6).⁴⁷

Bundan xulosa qilish mumkinki, sukunat akti va og'zaki nutq akti o'xshashliklarga ega, bu kommunikativ ahamiyatga ega bo'lgan sukunat harakatini nutq akti deb hisoblash imkonini beradi. Oddiy nutq aktining sukunatdagi nutq aktidan farqi shundaki, ikkinchisida lug'aviy shakllar mavjud yemas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Agatha Christie Agatha Christie The Mysterious Affair at Styles 1920
2. Крестинский, С.В. Коммуникативная нагрузка молчания в диалоге / С.В. Крестинский. – М.: УРСС, 2002. – 329 с.
3. Кънева, Н.К. Условия успешности коммуникативного акта / Н.К. Кънева // Язык и дискурс. – Тверь: ТГУ, 2011. – С. 3-4.
4. Павиленис, Р.И. Понимание речи и философия языка / Р.И. Павиленис // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. 17. – М.: Прогресс, 2015. – С. 5-6.
5. Сафаров Ш. "Прагмалингвистика" Тошкент 2008 159-160 бетлар
6. Светлова А.И. Поліфункціональність та полі аспектність комунікативного мовчання в англо мовному художньому дискурсі. – Вісник Сумського державного університету.-Серія "Філологічні трактати" –2010. – Том2, №3.С.104-112.
7. Tohir Malik "Talvasa" Yangi asr avlodi nashriyoti 2019 yil

⁴⁷ Павиленис, Р.И. Понимание речи и философия языка / Р.И. Павиленис // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. 17. – М.: Прогресс, 2015. – С. 5-6.